

Ką parodė Kalbos švaros dienos (1)

Lietuvių kalbos draugijos tarybos nutarimū šių metų balandžio 23–30 d. buvo surengtos Kalbos švaros dienos. Nutarta savaitę klausytis lietuviškų televizijos laidų kalbos ir mėginti įvertinti jų vedėjų ir korespondentų kalbos kultūrą. Šią peržiūrą rėmė ir Valstybinė lietuvių kalbos komisija. Daugiausia norėta ne fiksuoti konkrečių kalbos normų pažeidimų, bet orientotis į bendresnius kalbos kultūros dalykus. Sudaryta darbo grupė (Nijolė Čižikienė, Aldonas Pupkis, Birutė Simanavičienė, Rita Urnėžiūtė, talkininkai Otilija Kosienė ir Benjaminas Kondratas) klausė laidų, fiksavo ir vertino kalbos normų pažeidimus. Kalbos švaros dienų sumanytojai nekėlė sau uždavinio peržiūrėti ir įvertinti visas visų televizijų laidas. Daugelis laidų tą savaitę žiūrėta po vieną kartą vieno žmogaus ir vertintojui galėjo pakliūti tasyk geriau pavykusi ar visai nenusisekusi laida. Todėl ir darbo grupės vertinimai kartais gali būti subjektyvūs. Antra vertus, subjektyvumo gali atsirasti ir dėl skirtingo žanro laidų vertinimo. Gaila, bet nemaža televizijos laidų vedėjų ar korespondentų liko neįvertinti; gali būti, kad į mūsų akiratį nepateko daugiau pavyzdinių kalbėtojų ar nepastebėjome didesnių kalbos žalotojų, negu nurodoma šioje apžvalgoje. Tikėdamiesi šį darbą tęsti ateityje, viliamės pritraukti ir daugiau talkininkų, galbūt sulaukti televizijos žiūrovų paramos, taip pat užmegzti ryšius su televizijų vadovybėmis, su jų kalbos redaktorais ir prižiūrėtojais, sukurti grįžtamojo ryšio sistemą, kurioje aktyvios būtų abi pusės, ne tik kalbos tikrintojai ir vertintojai.

Kad ir kokie būtų kalbamosios peržiūros netobulumai ar trūkumai, mes manomės iškepe ne visai prisvilusį blyną ir imamės nagrinėti sisteminius televizijų kalbos dalykus. Į televizijos žmonių kalbą norėtume žiūrėti linijiškai (kaip į nenutrūkstamą kalbos srautą), o ne baksnoti konkrečius žmones už kokį negerai sukirčiuotą pavienį žodį ar ne vietoje pasakytą žodyno svetimybę. Net ir į konkrečias kalbos klaidas norime žiūrėti sisteminiu žvilgsniu ir jas vertinti visame televizijos vedėjo ar žurnalisto kalbos kontekste. Tad ir vertinkime televizijų kalbą pagal bendrąją šnekamosios kalbos konstantą – kalbėseną.

Kalbėsenos terminas kalbos kultūroje dar nėra plačiai vartojamas. Šiaip kalbėseną reiškia kalbėjimo būdą: jį nusako kalbos tembras, kalbos tempas, tarsena (jos aiškumas ir taisyklingumas), prasminė raiška (kalbos srauto rišlumas ir skaidumas, daugiausia lemiamas intonavimo sistemos), kalbėjimo išraiškingumas ir stilistinė vertė (formos ir tikslo dermė). Šioje apžvalgos dalyje (apžvalgai imta pavyzdžių ir iš kitu laiku klausytų laidų) daugiau norėtume aptarti kalbėsenos prasminę raišką. Vėliau bus nagrinėjami kai kurie aktualūs tarties ir kirčiavimo dalykai, primenami tipiškesni žodyno ir gramatikos normų pažeidimai.

1990 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę ir išsivadavus iš visų žmogaus veiklos (ir kalbinės raiškos) suvaržymų atsirado sąlygos pakelti bendrinės kalbos vartoseną į kokybiškai naują pakopą. Deja, reikia pasakyti, kad ta nepaprasta istorijos suteikta prōga mes beveik nepasinaudojome. Net ir šiandien, gyvendami 16-us nepriklausomos valstybės metus, nelengvai įsivaizduojame gerą rašytinės kalbos tekstą, kurio nebūtų lietusi redaktoriaus ranka. Šnekamąją kalbą redaktoriaus ranka sunkiai pasiekia. O juk gavę teisę kalbėti be sovietinių tarnybų cenzūruojamų tekstų, be popieriukų, galėjome išskelti šnekamąją kalbą ir jos kultūrą į nematytas viršūnes – ryškiau funkciškai atskirti nuo rāšomosios kalbos, suformuoti tam tikrą žanrų stilių.

Dabar to viso nėra, o jei ir galima įžiūrėti kokių pradmenų, tai juos lengvai gali sunaikinti nevykęs, ne į savo vėžės pataikęs žurnalistas ar laidos vedėjas.

Ne vieno Kalbos švaros dienų dalyvio ataskaitoje pažymėta, kad tas ar anas žurnalistas ar laidos vedėjas šnekantis rašomąja kalba. Iš tikrųjų, daugybe atvejų, kai turėtų skambėti trumpi sakiniai, girdimi kelių laipsnių šalutiniai sakiniai, kurių klausydamas viduryje jau būni primiršęs pradžios mintį. Neretai kalbama ištisinėmis (pilnosiomis) – tik rašomajai kalbai būdingomis formomis, kaip antai: *Gal galėtumėte man išvirti ir atnešti karštos arbatos?* Tokie sakiniai, periodai, formos girdėti filmų vertimų dialoguose (gal kiek išsiskiria vieno kito LNK filmo vertimas), į tokią šnekamąją kalbą prikišama keliažodžių profesionalizmą (profesinių terminų), kai kurios laidos net lūžta nuo teisės, medicinos ar kriminalistikos žodyno ir specifinių tų sričių posakių. Daug kur piktnaudžiaujama tarptautinių žodynu – ir jis kalbą labiau traukia į rašomąją formą. Pernelyg daug tarptautinės leksikos vartojama vaikams skirtose laidose. Taigi viešosios šnekamosios kalbos klausimų turime daug ir dažniausiai į juos nemokame nė atsakyti – nėra mokslinių tyrimų, redaktoriai ir vartotojai nėra perpratę jos specifikos, tad čia – šnekamosios kalbos kultūros dirvonuose – klaidžiojama užrištomis akimis ir dažniausiai tenkinamasi nuojauta, o ne taisyklėmis ir dėsniais.

Mūsų viešosios šnekamosios kalbos skurdą bus sukėlusios kelios priežastys. Pirmiausia – vienakryptė, tik į rašomosios kalbos kultūrą orientuota teorinė ir praktinė kalbos kultūrininkų veikla. Kiek, pavyzdžiui, pastaraisiais metais „Kalbos kultūroje“ ir „Gimtojoje kalboje“ buvo išspausdinta rašinių šnekamosios kalbos kultūros klausimais?

Antra – ne be trūkumų šnekamosios kalbos kultūros ugdomoji veikla. Visas žurnalistų kalbos mokymo kursas, rodos, neperžengia garso ir žodžio ribų – pamokoma tarties ir kirčiavimo, o frazės, periodo kultūra mums dar rodosi tolimos ateities reikalas. Jauni žurnalistai neturi supratimo apie dikciją, intonavimo savitumus, bendrąją kalbėjimo kultūrą. Kaip labai jų šios srities pasirengimas skiriasi nuo aktorystės mokslus ėjusių televizijos darbuotojų! Ne vienas ir televizijų kalbos redaktorius ar šiaip prižiūrėtojas mano šią sritį esant išvis nevaldomą ir čia nekiša rankų. Kitas pasiguodžia nesant iš ko mokytis. Visa tai tik atsikalbinėjimas – kas nori, kas jaučia reikalą, gali eiti klausyti kursų į Muzikos ir teatro akademiją, įvairius aktorių rengimo būrelius. Netiesa, kad apie šnekamosios kalbos kultūrą nėra kur pasiskaityti – be Stefos Nosevičiūtės „Scenos kalbos“ (1987), dar yra trumpų skyrelių Antano Pakerio „Lietuvių bendrinės kalbos fonetikoje“ (3 leid., 2003) ir ypač Valerijos Vaitkevičiūtės „Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavime“ (2 leid., 2004). Kas nori, išeitį visada randa, tik reikia sukurti viešąjį poreikį kitaip ir nuosekliai metodiškai ugdyti bendrinės šnekamosios kalbos kultūrą.

Televizijų kalbos kultūrą geriausiai parodo laidų vedėjų kalba, ypač informacinių laidų vedėjų ir korespondentų kalbos kultūra. Pastarųjų kalba yra artima rašomajai kalba, jausmiškai neutrali. Čia ypač svarbi gerai įvaldyta konstatuojamoji intonacija, perteikiamos informacijos kalbinis aiškumas ir skaidrumas. Nemaža reikšmės turi kalbančio žmogaus gebėjimas įtaigiai bendrauti su žiūrovais ir klausytojais. Gaila, kad pastarųjų metų šių laidų lyderis Marius Veselis jau nebedirba televizijoje – pagaulus jo bendravimas su auditorija, puikus šnekamosios kalbos intonacijų valdymas, nepriekaištinga tartis traukte traukdavo žiūrovus prie ekrano. Dabar lyderio

vardą vėl susigražino Gintaras Deksnys, tik jo tartis jau nėra tokia tobula, kokia buvo prieš keliolika metų, – šen ten patrupinami ilgieji balsiai, kartkartėmis vos vos pailginami trumpieji. Visų kitų tartis (gal išskyrus Mariaus Jančiaus) pasižymi didesniu ar mažesniu ilgųjų nekirčiuotų balsių trumpinimu. Susištampavusiai Roko Žilinsko tarčiai kenkia trumpas ilgųjų žodžio vidaus balsių tarimas (*temperatura, gyvenimas*). Rokas Petkevičius kartkartėmis irgi patrupina ilguosius balsius, kartais kalba tam tikromis intonacinėmis bangomis ir kelia monotonijos ispūdį.

Didelė naujiena buvo Rimvydo Paleckio paskyrimas „Panoramos“ vedėju. Būtų įdomu sužinoti, kas aprobavo jo kalbos mokėjimą ir galėjimą su tokia kalba eiti į svarbiausią Lietuvos informacinę laidą. Argi niekas neįjautė, kad šiuo žingsniū LTV vadovybė skandina į dugną iki šiol buvusią padorią ir pavyzdinę LTV laidų vedėjų kalbą ir tartį? Paleckis neturi tvirtesnių dikcijos pagrindų, nuosekliai, kaip nė vienas kitas iš visų televizijų žinių vedėjų, trumpina ilguosius nekirčiuotus balsius, ypač žodžio gale, suvelia priebalsį *j* turinčių žodžių baigmenis, dažnai ilgina trumpuosius kirčiuotus balsius. Blogiausia, kad šitaip į LTV ateina žargoninės kalbos apraiškos – kaip ir gegužės 21 d. girdėti *šešy, pirmū žingsniū* (*pirmū* yra ir kirčiavimo žargonas) ir daug kitų. Autorinėje Paleckio laidoje tarties ir kirčiavimo ydos dar taip nekrito į akis dėl pačios laidos specifikos, o „Panoramoje“ visa tai lenda į paviršių ir geriausios iki šiol tarties ir kirčiavimo laidą daro prastesnę už komercinių televizijų informacines laidas.

Jei neminėsime Rimvydo Paleckio, mūsų televizijų žinių laidų kalbėsena ir apskritai kalba jau yra susiklosčiusi į vientisą stilistinę apraišką (žanrą) ir yra bene pavyzdingiausia.

Kitų laidų kalbėsena daro visai kitokią ispūdį. Čia, kaip teko girdėti sakant vieną užsienietį, kalbama bene penkiomis šešiomis lietuvių kalbomis. Tokį ispūdį lemia skirtinga įvairių laidų vedėjų kalbėsena ir skirtingos intonavimo sistemos.

Nesiimsime vertinti turginio kai kurių diskusijų laidų vedėjų bendravimo, prokuroriškos kalbėsenos ir teisuoliško tono. Užtat tikrai žmogus nepavargsti klausydamas Zitos Kelmickaitės, Leonido Donskio (tik čia yra kitų bėdų – kartais šlubuoja tartis) ar Virgio Valentinavičiaus vedamų laidų.

Ar čia anos turginės laidos, ar šiaip kas paveikė, kad dabar eterį ima valdyti kapotinė, skanduojuama kalbėsena, kurioje loginiai kirčiai virtę išvirtę į šalis, pauzės daromos neįmanomiausiose vietose, dėl to suyra natūrali intonavimo sistema.

Ryškiausia skanduojuoja yra Audrė Kudabienė, kalbanti tarsi roboto kalba, nelabai panašia į natūralią šnekamąją kalbą. Labai prasta tartis: be kitų klaidų, beveik nėra balsių *ė* ir *o* (*nenagrinės, neuždavinės; prasidėjo, nuskambėjo; sāko, būvo...*), daroma daug kirčiavimo klaidų. Su žurnalistė apie šiuos dalykus buvo kalbėta 2005 m. gegužės 3 d. LNK surengtame kalbos kultūros seminarė. Po pokalbio jos kalba buvo kiek pagerėjusi – šiek tiek pasukusi į natūralios šnekamosios kalbos pusę, bet greitai viskas grįžo į senas vėžes ir dabar kalbama, rodos, dar prasčiau.

To skandavimo, kalbos kapojimo ypač daug LNK televizijoje. Daugiau ar mažiau paskanduoja Asta Ramoškaitė, Daiva Tamošiūnaitė, Rūta Mikelkevičiūtė, Rūta Grinevičiūtė,

TV3 vedėja Aušra Kilkuvienė ir kt. Ši netikusi mada persimeta ir į kitas televizijas. Antai neseniai LTV pradėjusi dirbti Reda Hofmanaitė užsienio žinias skaito piktai skanduodama, tarsi norėdama pabrėžti neigiamą požiūrį į pranešamus dalykus.

Prie skanduojamosios kalbos galima priskirti ir Marijono Mikutavičiaus kalbėseną. Ji nenatūrali dar ir dėl nuolatinio trūkčiojimo ir mikčiojimo. Ypač prastai kalbama pokalbiuose. Visas Mikutavičiaus kalbos srautas prismaigstytas parazitinių *aha, uhū, hmū, ыыыы, jo, ty prysme* (t. y. *ta prasme*). Be viso to, labai netaisyklinga tartis: ypač trumpinami ilgieji nekirčiuoti balsiai; yra kirčiavimo klaidų. Tą kalbėseną nors iš dalies galėtų parodyti trumputė balandžio 28 d. „Vakaro su Marijonu“ ištrauka (pateikiama supaprastinta fonetine transkripcija):

[grįžkime prie svarbiausio klausimo:] iš esmⁱės ыыыы / iš esmⁱės būtent pre tō klāusimo / ko gēro niēkas tikrai nežino / kās irā tā radijācija / ыыыы / kokē jos padarinei gāli būti / irr / ыыыы / ar jē iš tikrūju ir ы objektīvus / bet ape tai pakalbēsim po reklāmines pāuzes /

Apie Mikutavičiaus kalbėseną ir tartį esu plačiai kalbėjęs LNK kalbos kultūros seminare 2005 m. gegužės 2 ir 3 d. (laidos vedėjas jame nedalyvavo), taip pat apie tai rašyta LNK generaliniam direktoriui 2005 m. birželio 10 d. rašte. Rezultatų iki šiol, deja, nėra jokių ir iš eterio toliau sklinda nenatūraliūs kalbos srautas.

Kai kuriems žurnalistams būdinga vadinamoji mokyklinė intonacija. Nemokama sudėlioti loginių kirčių, todėl kiekvienas sakinys baigiamas pakėltu balsu, tarsi būtų klausama. Ryškiausias toks intonacininkas yra „5 kanalo“ „Sporto savaitės“ vedėjas Modestas Krukauskas. Jo kalbėseną kartais būna ir skanduojamoji, apskritai gana agresyvi. Išsiskiria ir TV 3 žurnalistas Andrius Vaitkevičius – jis keistai pabrėžia paskutinį sakinio žodį, tęsdamas paskutinį skiemenį. Mokykline intonacija kartais prabyla LNK žurnalistas Aurimas Račiukaitis (dabar jo kalboje visiška intonacinė sumaištis). Vienokių ar kitokių šio tipo kalbėsenos faktų yra ne vieno įvairių televizijų žurnalistų kalboje. Pašalinti įsigalinčias intonacijos ydas – vienas iš svarbių kalbos kultūros ugdymo uždavinių.

Žurnalistai neretai moka ne tik patys susireikšminti, bet ir sureikšminti savo sākomus dažnai nereikšmingus dalykus. To sureikšminimo pavyzdys būtų sporto laidų žurnalistai, pirmiausia minėtosios „Sporto savaitės“ vedėjas, taip pat LNK sporto žinių pranešėjas Gintaras Mataitis. Vaidas Čeponis iš „5 kanalo“ kiek sureikšmina antrąją sakinio pusę, jo intonacija nuolat kilnojasi prarasdama savo paskirtį – išskelti svarbiausius turinio dalykus. Beje, iš kitų futbolo varžybų komentatorių Čeponis išsiskiria pakeičiama tartimi ir nebloga kalba, bet jam kenkia intonavimo trūkumai. (Apie kitų sporto komentatorių kalbą bus rašoma vėliau.)

Dar viena netikusios kalbėsenos apraiška – buitinių pokalbių raiškos perkėlimas į viešąją erdvę. Be ankstesnių retų ir pavienių atvejų, dabar atsiranda net ištisu laidų, kurių vedėjai kalba privataus bendravimo intonacijomis, išvis netinkamomis viešajai vartosenai, nebent kokiais humoro laidai. „Tango TV“ transliuojamos televiktoringos „Tavo šansas“ vedėjos Kristina ir Jurgita kalba neįmanoma viešojoje erdvėje kalbėseną – suvelta, pilna visokių pašūkavimų, skandavimo, sutrauktų skiemenų. Netaisyklinga tartis, daug kirčiavimo negerovių, gausu žodyno ir gramatikos klaidų. Iš tiesų turėtume klausti, iki ko prisigyveno mūsų televizijos ir iki ko

prisigyvenome mes, žiūrovai, jei visa tai pakenčiame ir neimame protestuoti. Ką jau sakyti apie įvairias kalbos priežiūros institucijas, vidines ir valstybines, nuo kurių žodžio turėtų priklausyti, kokiais užtvaramis pastatyti natūralios šnekamėsios kalbos žalojimui? Reikia tylėti, nes kalbos priežiūros ir tvarkybos tarnautojai gali atsikirsti: tokių dalykų nesą Didžiųjų kalbos klaidų sąrašė. Kol žiūrėsime, kas parašyta sąrašė, kaip reikės apginti viešąją erdvę nuo brukamo kalbos surogato?

Atrodo, Lietuvos televizijos yra pasidavusios skandalinei gyvensenai: užtenka pakliūti į skandalą kaip Renatai Smailytei, kad tuoj pat būtum pakviestas į televiziją, užtenka patirti, kad kokia nors nauja „žvaigždė“ patinka daliai jaunimo, ir jai tuoj pat atsiveria televizijų durys. Svarbu įtikti publikai ir todėl leidžiamasi iki jos lygio. Pakilti aukščiau nė nesistengiama. Atėję į televiziją nauji žmonės, net profesionalūs aktoriai, greitai pajunta kultūros reikalavimų stygių ir ima nepaisyti net ir tų įpročių, kurių laikytis juos vertė kita aplinka.

Pavyzdžiui, „Sąmokslo teorijos“ vedėjas Arnas Klivečka turi visus gero laidos vedėjo duomenis, bet daro gerokai klaidų – ar dėl pernelyg didelio pasitikėjimo savimi, ar dėl neatidumo. Tinkamoms kalbėsenos vedėjui nesvėtimos kirčiavimo klaidos, visokie nekultūros ženklai *jo, reiškia*.

Arba „Teleloto“ vedėjo Marijaus Žiedo palyginti neprastą kalbėseną gadina netikęs įprotis rėkte išrėkti savo tekstą. Laidos rengėjai, matyt, taip nori kurti įtampą, žadinti jaudulį. Bet nuolatinis vedėjo rėkimas vargu ar padeda pasiekti šį tikslą, greičiau kaip tik atvirksčiai – vargina ir atstumia.

Pavargęs nuo skandavimų ir šūkavimo su palengvėjimu klausai elegantiškosios Algimantos Žukauskienės, santūriųjų Palmiros Galkontaitės ir Egidijaus Knispelio arba Editos Mildažytės. Net ir ne tokias retas Mildažytės kalbos klaidas pamiršti – patraukia jos nuosaiki ir šnekamąją kalbą gerai perteikianti kalbėseną. Vidinė kultūra lemia savitą ir pavyzdinę Martyno Starkaus, gyvą ir patrauklią Jurgos Šeduikytės ir Rolando Vilkončiaus kalbėseną. Tai rodo, kad ir pramoginėse laidose yra į ką lygiuotis. Negalima nepaminėti ir kitų televizijos žmonių – Birutės Kierienės, Edvardo Žičkaus, Tomo Langvinio – savitų intonacijų ir kalbėsenos patrauklumo. Paieškojus galima rasti ir daugiau gerų pavyzdžių. Vis dėlto nerimą kelia jau minėti nenatūralios šnekamėsios kalbos reiškiniai, kuriuos reikia stengtis kaip nors įveikti. Iki šiol šioje srityje, rodos, nieko nebuvo daroma.

Doc. dr. Aldonas Pupkis